

הכשרת כלים חלקים

זכוכית, ניירוסטה וכדומה

א. הכשרת כלים – דין תורה

כבר מן התורה למדנו שכלים שבישלו בהם מאכלות אסורים טעונים הכשרה.

במלחמת מדיין ציוותה התורה (במדבר לא, כב–כג) כיצד לנהוג בכלים שנלקחו שלל מהמדיינים:

אך את הזהב ואת הכסף ואת הנחשת ואת הברזל, את הבדיל ואת העופרת. כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהר אך במי נדה יתחטא, וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים.

ודרשו בספרי על פסוק זה:

אך את הזהב ואת הכסף [=כלים]. אתה אומר כלים או אינו אלא גלומים (=מתכות גלמיות)? הרי אתה דן: הואיל ומתי ישראל מטמאים, והרי מדין מטמאים, מה מתי ישראל (=מטמאין) כלים ולא גלומים, אף הרוגי מדין (=מטמאין) כלים ולא גלומים.

כלומר, התורה מחייבת להטביל רק כלי מתכות, ולא גלומי מתכות, כדי לטהר אותם מטומאת מת, מפני שנטמאו ממגעם בחללי המלחמה.

אולם התורה מחייבת גם להעביר אותם כלים באש או במים. ונשאלת השאלה: מדוע לעשות כן?

על זה דרשו בספרי:

”כל דבר אשר יבוא באש”, כגון הלכוסין והסכינים (והקדרות) והשפודים והאסכלות, מפני גיעולי גויים. ”וכל אשר לא יבוא באש”, כגון [הקדרות והאלפסין] והקומקומין והיורות, מפני גיעולי גויים.

כלומר, כלים שהגויים השתמשו בהם, בישלו בהם וכיו”ב, מאכלות אסורים, אותם כלים בלועים טעם של מאכלות אסורים (=גיעולי גויים) ויש צורך להפליט את הטעם האסור מן הכלים, כדי שיהיה מותר להשתמש באותם כלים.

ב. כתשמישם כך הכשרתם

כאמור, מדברי הספרי אנו למדים שהתורה מחייבת להכשיר כלים שנלקחו שלל בגלל גיעולי גויים, כלומר טעם מאכלות אסורות הבלוע בדפנותיהם, אלא שהתורה חילקה בין כלים שנשתמשו בהם באש ביבש, כמו צלייה, שהם טעונים הכשרה באש, כלומר ליבון, ובין כלים שנשתמשו בהם במים, כלומר בישול, שהם טעונים הכשרה באמצעות הגעלה במים חמים. דין כלי מדיין נשנה הלכה למעשה במשנה. וזה לשונה (עבודה זרה, ה, יב):

הלוקח כלי תשמיש מן הגוי: את שדרכו להטביל – יטביל; להגעיל – יגעיל; ללבן באור – ילבן. השפוד והאסכלה – מלבנן באור. והסכין – שפה, והיא טהורה.

ג. טעם איסור כעיקרו

אלא שישאל השואל: מדוע אסרה תורה גיעולי גויים, הרי אין ממשות של איסור אלא טעם הבלוע בדפנות הכלי ובקעריתו?

אכן, מכאן למד ר' עקיבא לאיסור טעם כעיקר (נזיר לז ע"ב). כלומר, יש שטעם האיסור הוא כעיקרו של האיסור, ואף הוא אסור מן התורה כאיסור בממשותו. המעייין שם בסוגיה יראה שהטעם נחשב כעיקר האיסור, אם לפחות כזית מן האיסור נבלע בדבר מותר ונותן באותו דבר טעם, וכמות הדבר המותר הוא כשלוש ביצים, שבנסיבות כאלה, אף על פי שכבר אין האיסור קיים באופן עצמי, אלא רק טעמו שנספג במאכל המותר, כיוון שהאיסור ביחס למאכל המותר הוא כזית בכדי אכילת פרס, אף על פי שנשאר ממנו רק טעם, הוא נחשב כעיקר האיסור ואסור מן התורה.

ואמנם כך פסק הרמב"ם. תחילה הוא כתב (הלכות מאכלות אסורות יד, א):

כל איסורי מאכלות שבתורה, שעורן בכזית בינוני בין למלקות, בין לכרת בין למיתה בידי שמים.

אחר כך רבנו התייחס לעניין איסור שנבלע בהיתר. וזה לשונו (מאכלות אסורות טו, א–ג):

דבר אסור שנתערב בהיתר, מין בשאינו מינו בנותן טעם [...] כיצד? חלב כליות שנפל לתוך הגריסין: אם נמצא טעם חלב והיה בהן ממשות, הרי אלו אסורין מן התורה [...]. כיצד הוא ממשו? כגון שהיה מן החלב כזית בכל שלוש ביצים מן התערובת.

רבנו תם סבור שאפילו הדבר האסור הוא ביחס המותר, אחד חלקי ששים, מין בשאינו מינו אסור מן התורה. ודין כזית בכדי אכילת פרס הוא מן התורה כדי להלקות (עייין

שו"ע, יורה דעה, סימן צ). יש לציין שהלכה זו של כזית חלב שהתמסמס בגריסין בשיעור כשלוש ביצים, שאוסר מן התורה את הגריסין הוא גם כשהחלב התמסמס ונספג בגריסין, באופן שאין השומן צף, ורק נותן טעם בגריסין. ואף על פי כן הגריסין אסורים מן התורה, ומי שאוכל אותם, הרי הוא כמי שאוכל כזית חלב, מפני שדין טעם חלב כדין ממשו של החלב.

ד. תכלית הכשרת הכלים – הפלטת טעם האיסור

נאמר בתלמוד:

ת"ר. הלוקח כלי תשמיש מן הגוי: דברים שלא נשתמש בהן – מטבילין, והן טהורין; דברים שנשתמש בהן על ידי צונן, כגון כוסות [...] – מדיחין ומטבילין, והם טהורין; דברים שנשתמש בהן על ידי חמין, כגון היורות [...] – מגעילין ומטבילין, והן טהורין; דברים שנשתמש בהן על ידי האור, כגון השפודין והאסכלאות – מלבנן ומטבילין, והן טהורין".

מן הברייתא הזאת אנו למדים שכלים שנשתמש בהם במאכלות אסורות טעונים הכשרה, בגלל שנבלע בהם דבר אסור ותכלית ההכשרה להפליט טעם האיסור מאותם כלים. שהרי אם הגוי לא השתמש באותם כלים, די שיטביל אותם. והטעם לטבילה האמורה בסוגיה זו אינו טומאת מת, כמו במלחמת מדין, אלא בגלל שנקנו מגוי.

והואיל והצורך בהכשרה הוא כתוצאה מבליעת איסור, יש הבדל בדרגת ההכשרה, מפני שלפי מידת השימוש מידת ההכשרה: כלים שנשתמש בהם בצונן, די שידיה אותם; כלים שנשתמש בהם בחמין, חייב להגעיל אותם; וכלים שנשתמש בהם באש, חייב ללבן אותם באש. זאת מפני שתכלית ההכשרה היא להפליט את טעם האיסור מן הכלי.

ה. כלי חרס אין להם הכשרה

והנה מצינו שבפרשת כלי מדיין, וכן במשנה ובברייתא, נמנים רק כלי מתכות, ולא כלי חרס. והטעם לכך הובא בגמרא: "התורה העידה על כלי חרס שאינו יוצא מידי דופיו לעולם" (פסחים, ל, ב). זאת אומרת, כלי חרס אין לו הכשרה לעולם, עד כדי כך שרב סבור ש"קדירות בפסח ישברו" (פסחים, ל, א), כלומר, אסור אפילו לגנוז אותם עד אחר הפסח, וחייב לשבר אותם.

לעניין כלי חרס הנקנים מן הגויים, הרמב"ם כתב (מאכלות אסורות יז, ב-ג):

לפיכך אין לוקחין כלי חרס ישנים מן הגויים שנשתמשו בהן בחמין, כגון קדרות וקערות לעולם, ואפילו היו שועות באבר.

כלומר, כלי חרס ישנים שנשתמשו בהם במאכלות אסורות בחמין, אין להם הכשרה לעולם, אף אם הם שועים באבר, כלומר מצופים בעופרת, והם חלקים.

ואיסור הבלוע בדופני הקדרה הוא מן התורה, כלשון רבנו שם:

ולא אסרה תורה אלא קדירה בת יומה בלבד.

וכן פסק מרן, שאין הכשרה לכלי חרס (שולחן ערוך, אורח חיים, סימן תנא סעיף א).

ו. דין כלי זכוכית

לעומת כלי חרס, אומר שם רבנו לעניין כלי זכוכית:

הלוקח כלי תשמיש סעודה מן הגויים **מכלי מתכות וכלי זכוכית**: דברים שלא נשתמש בהן כל עיקר – מטבילין במי מקווה, ואחר כך יהיו מותרין לאכל בהם ולשתות; ודברים שנשתמש בהן על ידי צונן, כגון כוסות וצלחות וקיתונות – מדיחין ומטבילין, והן מותרין; ודברים שנשתמשו בהם על ידי חמין, כגון יורות וקומקומוסין ומחמימי חמין – מגעילין ומטבילין, והן מותרין; ודברים שנשתמש בהן על ידי האור, כגון שפודין ואסכלאות – מלבנן באור עד שתנשר קליפתן ומטבילין, והן מותרין.

הנה כי כן, הרמב"ם מביא להלכה את מה שנאמר בברייתא, אבל יש בדבריו תוספת על מה שנאמר בברייתא, הלכה בעניין **כלי זכוכית**, והוא סבור שדינם ככלי מתכות, כלומר שהזכוכית בולעת ופולטת כמו **כלי מתכות**. והעיר הגר"י קאפח (להלן מהרי"ק) בעניין זה (שם אות ג):

ולעולם כלי זכוכית כדין כלי מתכות להכשרן, בין לענין בליעת איסור, בין לענין חמץ בפסח. ומה שטעון הגעלה בכלי מתכות, טעון הגעלה בכלי זכוכית. וחלקותן אינה מעלה ואינה מורידה. ואין להקל לדעת רבינו בכלי זכוכית ונירוסטה כלל.

לדעת מהרי"ק, שיטת רבנו, שכלי זכוכית דינם ככלי מתכות ואסורים אם נשתמשו בהם במאכלות אסורות, כמו בכלי מתכות, אף על פי שכלי זכוכית הם **חלקים**. והוסיף מהרי"ק גם את הנירוסטה, שהיא מתכת ממש, אבל חלקה. כלומר, לדעת מהרי"ק אליבא דרבנו, אין לחלק בדין הכשרת כלים בין כלים חלקים לבין כלים שאינם חלקים.

וכבר כתב מהרי"ק את דעתו בעניין זה בקצרה במקום אחר (חמץ ומצה פ"ה אות מא). וזה לשונו:

בכל אופן ברור כי דין כלי זכוכית לדעתו כדין כלי מתכות לכל דבר, בין לדיני חמץ ומצה, בין לדיני בשר וחלב, בין לדיני איסור והיתר.

וכן הורה מהרי"ק לשואלים אותו הלכה למעשה. להלן תשובות אחדות שהמציא לי ברוב אדיבותו הרב אברהם חמאמי:

א. [ג סיון תשל"ב] לענין כלי זכוכית שמשתמשים בהם על ידי חמין, ברור שאפשר להכשירם לפסח, וכן מבשר לחלב ולהיפך, ככל שאר כלי מתכות, וכפשוט לשון רבנו בהל' ג, ואין ללמוד מדיני טומאה כלל. בכל הכבוד הראוי, יוסף קאפח.

כאן המקום להעיר שמארי כתב "שאפשר" רק כדי לאפוקי משיטת הרמ"א, שאין לכלי זכוכית הכשרה כדין כלי חרס. וראיה לזה בתשובתו הבאה, שאין לשמוע לר"ש צאלח, שכתב שאין צורך להכשיר כלי זכוכית לפסח.

ב. [כז מנ"א תשל"ב] מה שכותב ר"ש צאלח לענין כלי זכוכית, לא תאבה לו ולא תשמע אליו.

ג. [ד אלול תשל"ד] לדעת רבנו אין קשר בין ההיא דפסחים לענין לב דשיע לגבי דם לענין כלים כלל. וקים להו לרבנן ששעיעותו של פנים הלב לגבי דם בלבד אינו בולע, אבל לשאר אסורין, כגון חלב ונבלה וכדומה, לא קיי"ל שאינו בולע. והדברים ידועים במחלוקות הפוסקים. אבל כלי זכוכית לדעת רבנו בולעים ככל כלי מתכות. ראה מאכלות אסורות פי"ז הל' ג, דמשמע להדיא שזכוכית כמתכות.

בתשובה זו מארי דוחה את נימוק הסוברים שכלים חלקים אינם בולעים. להלן נזדקק לעניין זה.

ד. [יא סיון תשל"ה] כלי זכוכית דינם לדעת רבנו ככלי מתכות, כמ"ש במאכלות אסורות פי"ז הל"ג. וכן גם פיירקס. ואסור להשתמש בהן מחמץ למצה ומבשר לחלב בלי הגעלה. ואין לחוש לדברי המקילים.

כוונת מארי במה שכתב "שאינ לחוש לדברי המקילים", שאין לסמוך על דעת המקילים ולהשתמש בכלי פיירקס אסורים רק על ידי הדחה בלבד, אלא הם טעונים הכשרה ככלי מתכות. בדברים אלו הוא מכוון לדברי הגר"ע יוסף שליט"א, שדן בכלי פיירקס, שהם כלי זכוכית חלקים ושקופים, ומבשלים בהם על גבי האש, ופסק שאינם צריכים שום הכשר, ודי בהדחתם, אבל לדעת מארי, צריך להגעיל אותם.

ה. [כו שבט תשל"ו] כלי זכוכית דינן ככלי מתכות לכל דבר, ואסור להשתמש בהם מבשר לחלב או מחלב לבשר בלי הגעלה. וכן כלי גויים של זכוכית

צריכים הגעלה. ואם לאו, אסורים ואוסרים דבר המתבשל בהם אם בני יומן. והדברים פשוטים. ראה רמב"ם, מאכלות אסורות, פי"ז הל' ג. וההתר הזה של "שיע" אין לו יסוד בתורת רבנו משה. ולא אמרו חז"ל אלא בלבד ולענין דם, דהכי קים להו מפי השמועה איש מפי איש ב"שיע" באופן טבעי, ואין ללמוד ממנו לדעת רבנו לשום דבר אחר.

בתשובה זו מארי תוקף את שיטת המקילים בנימוקים הלכתיים עקרוניים. וראוי להעיר כי דעת מהרי"ק בדברי הגמרא בעניין הלב, שהוא "שיע", מעניינת וחשובה, ועוד נדון בה להלן, כשנדון בדיני כלים חלקים.

ו. [טז אב תשל"ו] בענין כלי זכוכית, דברי רבנו פשוטים וברורים בפי"ז מאכלות אסורות. תחלה הגדיר את סוגי חומר הכלי כלי מתכות וכלי זכוכית, ואח"כ חילק את סוגי השמוש לשני סוגי החומר שהזכיר תחלה, ואין בזה שום ספק. וכל פירוש אחר אינו אלא עיקום עיקול עיקוש וסלוף.

בתשובה זו מארי דוחה את דברי המפרשים שפירשו את דברי רבנו כמי שדבריו על כלי זכוכית אמורים רק לעניין הטבילה, שדנים כדין כלי מתכות שהשתמש בהם רק בצונן. להלן נוכיח את דבריו של מארי בעניין זה.

ז. [ב אייר תשנ"ט] כלי זכוכית לדעת הרמב"ם דינם ככלי מתכות. ולשאלתך, הרי לא היו מבשלים בהם, יש לדעת שהיו להם כלי זכוכית שאין לנו היום, כגון זכוכית המתקפלת, ואף גם זאת עירוי מכלי ראשון, וגם נותנים אותו על יד התנור. קצרו של דבר, דינן ככלי מתכות לכל דבר. בכ"ר יוסף קאפח.

בתשובה זו, מארי דוחה את דעת השואל, הסבור שכביכול בימי חכמי המשנה והתלמוד לא היו משתמשים בכלי זכוכית בחמין. ונשאלת השאלה: מה מקור דברי רבנו, שדין כלי זכוכית כדין כלי מתכות לעניין הכשרתם? נראים הדברים שהמקור להם הם דברי הגמרא (עבודה זרה, עה, ב).

לצורך זה נעיינ בדברי רבנו בדין הלוקח כלי תשמיש מן הגוי, נאמר (פירוש המשנה, עבודה זרה ה, יב):

את שדרכו להטביל – יטביל, להגעיל – יגעיל, ללבן באור – ילבן.

כבר ראינו לעיל שמקור ההלכה הנזכרת בדברי רבנו הוא הברייתא שהובאה בתלמוד (עבודה זרה עה ע"א), שאין כוונת המשנה לומר: את שדרכו להטביל – יטביל, ואת שדרכו להגעיל – די שיגעיל ולא יטביל. אלא, כל כלי הנקנה מן הגוי, ולא השתמש בו [=הגוי] במאכלות אסורות, די שיטביל אותו. אבל כלים שנשתמש [=הגוי] בהם במאכלות אסורות בחמין, מגעילן ומטבילן, וכלים שנשתמש בהם באור מלבנם

ומגעילים. נמצא שהרישא של המשנה עוסקת בכלים הנידונים בהמשך המשנה, אלא שהיא עוסקת רק בכלים שהגוי עדיין לא נשתמש בהם, שדי להם בטבילה.

לפי זה, כותב רבנו (פירוש המשנה שם):

כלי תשמיש – אכילה. ובתנאי שיהו אלו הכלים מן המתכות, כגון הברזל והזכוכית, וכן כלי חרש המצופין, כולן צריכין טבילה, ואפילו היו חדשים.

כלומר, המשנה כולה דנה בכלי מתכות, אלא שכלי מתכות לעניין זה הם ברזל או זכוכית או כסף או בדיל או עופרת. כלים העשויים מן החומרים הללו ועדיין לא נשתמש בהם, די להם בטבילה כדי לסלק מהם טומאת גויים. ואם נשתמש בהם בחמין או באור, כתשמישם כך הכשרתם. ואחר שהכשיר אותם, עדיין הם טעונים טבילה.

אלא שרבנו מוסיף כלי העשוי מחומר שלא נזכר במשנה שטעון טבילה, הלוא הוא כלי חרס מצופה, ואומר שאם נקנה מן הגוי ועדיין לא נשתמש בו, מטביל אותו בלבד, אף על פי שהוא כלי חרס, מפני שהוא מצופה. ואם נשתמש בו בחמין או באש, אין לו הכשר, מפני שאין הכשרה לכלי חרס לעולם.

המקור לדברי רבנו בפירושו למשנה הוא דברי הגמרא (עבודה זרה, עה, ב):

אמר רב אשי: הני כלי זכוכית, הואיל וכי נשתברו יש להן תקנה, ככלי מתכות דמו.

הנה כי כן, רב אשי הוא שפסק שדין כלי זכוכית כדין כלי מתכות, והם טעונים טבילה. עוד נאמר שם בגמרא:

קוניא [=כלי חרס מצופה. עיין רש"י שם] פליגא בה רב אחא ורבינא: חד אמר, כתחילתו [=שהוא חרס, ואינו טעון טבילה, מפני שאינו מתכת. עיין רש"י שם]; וחד אמר, כסופו [=שהוא מצופה, וטעון טבילה ככלי מתכת. עיין רש"י שם].

נמצא שהגמרא דנה בשאלה איזה כלי הוא בגדר כלי מתכת, וטעון טבילה על פי המשנה, וכללה בהם את כלי הזכוכית וכלי חרס המצופים באבר. ורבנו שהוא נאמן לדברי הגמרא, כתב, שכלי זכוכית הם בכלל כלי מתכות, גם לעניין הכשרתם, ולא רק לעניין טבילה.

לעומת זאת, רבנו מזכיר את ה"קוניא", כלי חרס המצופה באבר, רק לעניין החובה להטביל אותו, כדין כלי מתכות, אבל לא לעניין הכשרתו, מפני שדינו כדין כלי חרס, ואין לו הכשר, אף על פי שהוא חלק. עיין היטב בדברי רבנו (הלכות מאכלות אסורות יז, א).

אולם הטור ושולחן ערוך (יורה דעה, סימן קכא), לא הזכירו כלי זכוכית כלל, לא לעניין טבילה ולא לעניין הכשר, אף על פי שהזכירו בסעיף ב כלי עץ וכלי אבן שלא נזכרו במשנה ולא בגמרא. והרמ"א הוסיף שם גם כלי עצם.

והמעין יראה שבמקום אחר בשולחן ערוך, בדין הכשרת כלים לפסח, מרן כתב (אורח חיים, סימן תנא, סעיף כו):

כלי זכוכית, אפילו מכניסין לקיום, ואפילו משתמש בהן בחמין, אין צריך שום הכשר, שאינם בולעים, ובשטיפה בעלמא סגי להן.

והרמ"א הגיה שם:

ויש מחמירין ואומרים דכלי זכוכית אפילו הגעלה לא מהני להו. וכן המנהג באשכנז ובמדינות אלו.

יוצא אפוא שמרן סבור שכלי זכוכית שהשתמש בהן בחמין די להם בשטיפה לצורך הפסח, ואין צורך להגעיל אותם, ולדעת הרמ"א, גם הגעלה אינה מועילה להם. בעל "משנה ברורה" מסביר את שיטת מרן (משנה ברורה שם, ס"ק קנג):

שאינם בולעים, לפי שחלקים וקשים הם.

ובהמשך דבריו הוא מסביר את שיטת הרמ"א (שם ס"ק קנד):

ויש מחמירין. הטעם, דס"ל דכלי זכוכית, הואיל ותחילת ברייתן מן החול, הרי הוא ככלי חרס, שאינו יוצא מידי דופיו לעולם, ואפילו ע"י הגעלה.

ונשאלת השאלה: מה מקור דינו של מרן ודינו של הרמ"א, ומדוע התעלמו מדברי רב אשי בגמרא, האומר שדין כלי זכוכית כדין כלי מתכות?

המעין ב"בית יוסף" יראה שמרן מסתמך על דברי הראב"ה שם, "דכלי זכוכית שיעי ולא בלעי, כדאמרינן גבי לב (פסחים עז ע"ב)" (אורח חיים, סוף סימן תנא), ומביא ראיה מאבות דרבי נתן, ששלושה דברים נאמרו בכלי חרס ושלושה בכלי זכוכית, וכלי חרס בלע ומפליט ומשמר מה שבתוכו. מה שאין כן בכלי זכוכית.

מנגד מביא "בית יוסף" את דברי הסמ"ג, בשם רבנו תם, שנהגו שלא להשתמש בכלי זכוכית, מפני שלדעתו מה שנאמר בגמרא, "שאני לב דשיע" (פסחים עז ע"ב), דיחוייא בעלמא הוא. ואינו נשאר במסקנא כן. ומסיים "בית יוסף" שם, שהר"ן בפרק כל שעה במסכת פסחים, כותב כדברי הראב"ה, דנראה לר"ן להתיר, כי כלי זכוכית שיעי וקשה, ובליעתם מעוטה מכל הכלים, כמו שנאמר באבות דרבי נתן, וסיים שכן נוהגים, ושכן נראה מן הרא"ש, ושכן כתב הרשב"א, ולכן הכריע "בית יוסף" כמותם.

נמצא אפוא שמרן הכריע כדעות הפוסקים, שכלי זכויות חלקים ובליעתם מעוטה, שהמקורות לדעתם הם שניים, הגמרא בפסחים, שאמרה שהלב שיע, ולכן אינו בולע, ואבות דרבי נתן, שמשמע מדבריו שכלי זכויות אינו בולע. והרמ"א ציין את מנהגם, שהוא כדעת רבנו תם, שהתירוץ בתלמוד, "שאני לב דשיע" (פסחים עז ע"ב), דיחוי בעלמא הוא, ושגם כלי זכויות טעון הכשרה, אבל נהגו שלא להשתמש בכלי זכויות כלל, ודנו בהם ככלי חרס, מפני שהם עשויים מחול.

ועדיין אנו שואלים: מה יאמרו מרן והרמ"א על דברי רב אשי, שכלי זכויות דינם ככלי מתכות (עבודה זרה, עה, ב). נדון קודם בדברי הגמרא בפסחים, עד, א-ב.

ז. כלים חלקים ו"לב שיע"

נאמר בגמרא: "מוליאתא שריא" (פסחים, עד, א). כלומר, בעל חיים שחוט, שרוקן את בני מיציו, ומילא את חללו בדברי מאכל שונים, ביצים, בצק וכיו"ב, ובישל את הבשר הממולא (הרמב"ם, מאכלות אסורות, ו, ז) או צלה אותו (שו"ע, יו"ד, עו, א), מותר, ואין חוששים לדם שבתוך הבשר, דכבולעו כך פולטו. בגמרא ניסו לסייע להלכה זו מעשיית קרבן פסח, ששמים בחללו את כרעיו ואת בני מיציו, וצולים אותו על כרעיו ועל קרבו, ואין חוששים מדם האיברים הפנימיים שבחללו, מפני שכבולעו כך פולטו. אבל בגמרא שם דחו את הסיוע, מפני שיש לקרבן הפסח בית השחיטה, וכל הדמים הפנימיים נוזלים דרך בית השחיטה החוצה.

ושם, בעמ' ב, ניסו לסייע לדין היתר המוליאתא מדין הכשרת הלב, שהכשרתו על ידי קריעתו והוצאת דמו: "לא קרעו – קורעו לאחר בישולו, ומותר". וסברו בגמרא להסביר את ההיתר הזה כדיעבד, שאם לא קרע את הלב, שהוא מותר בכל זאת, אף על פי שיש דם בחלל הלב, מפני שהכלל הוא: **כבולעו כך פולטו**. ונדחה סיוע זה מן הטעם: "שאני לב דשיע". ופירש רש"י: "ולא בלע, ואפילו בקדירה נמי שרי". כלומר, מאחר שהלב חלק, אינו בולע את הדם שבתוכו.

מדיחוי זה למדו חכמי הלכה ראשונים שכלים חלקים כזכויות אינם בולעים מתבשיל אסור שנתבשל בתוכם, ודי להם בשטיפה כדי להכשיר אותם, ואינם צריכים הגעלה. אולם בתוספות (שם, ד"ה שאני לב דשיע) נאמר:

נראה דכל שכן דמבחוץ (=הלב, בצידו החיצוני) הוא יותר שייע. ונראה לריב"א דדוקא לגבי דם דסמיך אמרינן דשייע, אבל לענין שמנונית דאיסורא לא, דמפעפע. ולא אמרינן שייע. ולהכי גבי לב לא קתני שאסור, ואינו נאסר, כדקתני גבי כבד. והתם טעמא לאו משום דשייע. אלא אידי דטרודה לפלוט לא בלעה. ומיהו אומר ר"י בשם ר"ת, דהא דמסקינן, שאני לב דשייע, דיחוייא בעלמא הוא. שהרי פסקינן בסמוך דמוליאתא שריא.

הנה כי כן, לדעת ריב"א, אין ללמוד מן הלב על כלים חלקים, מפני שלא אמרו זאת אלא בלב בלבד, מפני שהדם סמיך, ואינו נבלע. ולדעת רבנו תם, אין ללמוד ממה שאמרו, "שאני לב דשיע", משום שהוא דיחוי בעלמא, שהרי במסקנה, הסיקו להלכה שהמולייתא מותרת, אף על פי שאינה חלקה, אלא בגלל הכלל: כבולעו כך פולטו.

וגם דברי התוספות, שהדיחוי של הגמרא, "שאני לב דשיע" הוא דיחוי שצריך עיון, שהרי הלב הוא חלק בחוץ יותר מבפנים, ורק כלפי הדם שבתוך הלב אמרו בתלמוד, שאינו בולע, ולא אמרו זאת לגבי חלקות הלב מבחוץ, וכך יוצא, שאם הלב ייפול לתוך חלב רותח, אין אומרים שהלב אינו בולע בגלל שהוא חלק, אלא הלב, למרות חלקותו, יבלע מן החלב ויאסר. ואם כן, קשה ביותר על אלה שלמדו מגמרא זו, שכל כלי חלק אינו בולע. ואמנם ראינו שמהרי"ק נימק את התנגדותו לדעת מי שמבקש להקל בכלים חלקים, שאינם טעונים הכשר, גם על נימוק זה.

וכבר ראינו לעיל את דברי מהרי"ק ז"ל בתשובתו מיום כ"ו שבט תשל"ו, דברים שמדברים בעד עצמם:

וההיתר הזה של 'שיע' אין לו יסוד בתורת משה רבנו, ולא אמרוהו חז"ל אלא בלב בלבד ולענין דם, דהכי קים להו מפי השמועה איש מפי איש באופן טבעי, ואין ללמוד לדעת רבנו לשום דבר אחר.

אכן זו דעה עקרונית ומקורית ונועזת, ועוד נעמוד עליה בהמשך דברינו. אולם הגר"ע יוסף שליט"א פסק להלכה, שכלי פיירקס, שהם זכוכית שקופה, די להם בהדחה, ואין צורך להכשירם כלל, אף שבישלו בהם חמץ כל השנה, או שבישלו בהם בשר וחלב וכיו"ב. בשו"ת "יביע אומר" (חלק ד, אורח חיים, סימן מא), לאחר שסקר שיטות ודעות רבות, כדרכו בקודש, הוא ביסס את ההיתר שלו על שלושה נימוקים:

- א. באבות דרבי נתן, פרק מ"א ה"ו, נאמר: "שלשה דברים נאמרו בכלי חרס, בולע ואינו פולט, ואינו מבאיש מה שבתוכו. שלשה דברים בכלי זכוכית, בולע ואינו פולט, ומראה שמה שבתוכו, במקום חם – חם, במקום צונן – צונן".
- ב. כך פסק מרן בשולחן ערוך, שכלי זכוכית אינם צריכים הכשר, והגר"ע יוסף כידוע, נאמן למרן.
- ג. כך הוא המנהג בספרד.

והנה, אחרי בקשת המחילה מהגר"ע יוסף שליט"א, לא אתייחס לשני הנימוקים האחרונים שהביא, מפני שהם דורשים דיון מקיף, והם עקרוניים וכלליים, ואינם רק עניין לנושא דידן. אך אדון בנימוקו הראשון. נראה לי שאין להביא ראיה מאבות דרבי נתן,

מפני שמדובר במקור מדרשי (=אגדה) ולא הלכתי, והמעייין באותו פרק ימצא בו ענייני מדרש ומוסר. זאת ועוד. גם בעניין כלי זכוכית נאמר שהוא בולע, אלא שכתוב שאינו פולט. בעוד שלגבי לב נאמר בגרמא, שבגלל חלקותו לא בלע. ואף גם זאת, לא נאמר שם באבות דרבי נתן יחס לכלי זכוכית, לא איסור ולא היתר, ורק צוינה התופעה. עוד יש לתמוה שהגר"ע יוסף לא דן בדברי רב אשי, שאמר בגמרא שדין כלי זכוכית כדין כלי מתכות (עבודה זרה, עה, ב), ושעליהם הסתמך הרמב"ם.

ח. דין הכשרת הכלים הוא גזרת הכתוב

נשוב לדין תורה, המצריך הכשרת כלים שהשתמשו בהם במאכלות אסורות. כבר ראינו שהסיבה לאיסור היא ההנחה שבלע בהם טעם איסור. וכבר ראינו שטעם איסור הוא כעיקרו של איסור, אם יש כזית בכדי אכילת פרס. וכלום אנו יודעים מידת הבליעה שהכלים בלעו, והאם אנו יודעים מה מידת בליעתם של כלי זהב או כלי ברזל או כלי נחושת. והרי בגלל שאין אנו יודעים כמה בלע הכלי מן האיסור, יש מי שאומר שצריך לשער בכל כלי, שהיא חומרה גדולה. ולא פי ששים מכמות הבליעה האיסורית המשוערת. זאת ועוד בעל "העיטור" סובר שכלי נחושת, אף על פי שהוא כלי ראשון, אם לא הבעיר תחתיו אש, אינו בולע, ואינו צריך הגעלה (שער א, הכשר הבשר, ה"ד במהדורת הגאון ר' מאיר יונה). והרי התורה כללה את כלי הנחושת בכלל הכלים הצריכים הגעלה. אלא על כרחנו שהאיסור שהתורה אסרה את הכלי מחמת בליעה איסורית, הוא גזירת הכתוב, ואין אנו יכולים לומר שהדין ישתנה על בסיס השערות שונות בדבר הבליעה.

ובאמת חכם גדול אחד הקשה על מהרי"ק, מדוע הוא אוסר כלי זכוכית, והרי פיזיקאי אמר שכלי זכוכית אינם בולעים, ומהרי"ק השיב לו, ומה נאמר בעניין כלי נחושת, הרי יש ספק אם הוא בולעים, ובכ"ז התורה חייבה להכשירם. ואם היינו שומעים בעניין זה לאנשי מדע, היינו עוקרים דין תורה.

לכאורה, תשובת מהרי"ק לאותו חכם היא תשובה ניצחת. אולם עדיין יש להקשות על מהרי"ק, אם מבחינת המציאות טעם איסור לא נבלע, מדוע הצריכה התורה להכשיר אותם. הרי כלי מתכות שלא נשתמש בהם, אינם צריכים הכשרה, ורק אם השתמשו בהם הם טעונים הכשרה. ומה לי אם נשתמש בהם ולא בלעו, ומה לי אם לא נשתמש בהם כלל?!

איסור ממשי ואיסור נחזה

אכן שאלה זו היא שאלה קשה, והיא נוספת לקושיות דלעיל בעניין מידת הבליעה האיסורית של כל כלי וכלי, אך נראה שטעם זה מהרי"ק כתב בתשובתו הנ"ל, שדין

הכשרת הכלים הוא מפי השמועה, איש מפי איש במסורת שבעל פה, עד משה רבנו.

אמנם כן, אבל עדיין צריכים אנו למודעי, מה טעם ההלכה הזאת שקיבלנו אותה מפי השמועה? כדי להשיב על שאלה זו, נסתייע בדיני טרפות. מבחינה עקרונית, בעל חיים שהוא בגדר טרפה אינו יכול לחיות יותר משנה. לכן הוא אסור. ובהלכה נמנו שבעים טרפיות. ועליהם הרמב"ם כתב:

ואין להוסיף על טרפות אלו כלל, שכל שיארע לבהמה או לחיה או לעוף חוץ מאלו שמנו חכמי דורות הראשונים [=שבעים טרפות] והסכימו עליהן בתי דיני ישראל, אפשר שתחיה. ואפילו נודע לנו מדרך הרפואה שאין סופה לחיות. וכל אלו שמנו ואמרו שהן טרפה, ואע"פ שיצאה מדרכי הרפואה שבידינו שמקצתן אינן ממתין, ואפשר שתחיה מהן, אין לך אלא מה שמנו חכמים. שנאמר: "על פי התורה אשר ירוך".

מדברי רבנו למדנו שאע"פ שיש הסבר הגיוני לטרפיות, שבהמה שנטרפה אין סופה לחיות בגלל טריפתה, ולכן היא כבר אסורה בחייה, בכל זאת איסורי הטרפיות הן רק אלו השבעים שהסכימו עליהן בתי הדין בישראל, אין להוסיף עליהן, אף אם יאמרו מדענים שיש עוד טרפיות שאינן יכולות לחיות, ואין לגרוע מהן, אף אם יאמרו המדענים שיש טרפיות מן הטרפיות שנמנו שהן יכולות לחיות, מפני שבידינו אלו עלינו לנהוג רק כפי שמורים אותנו בתי הדין בישראל.

ודבר זה תמוה ביותר, לומר על בהמה, שאנו יודעים בעליל שלא תחיה מהמכה שקיבלה, שהיא כשירה רק בגלל שאינה בכלל השבעים! במיוחד שיש כלל בהלכה שאין מדמין (בדרך היקש או דמיון) בטרפיות, שאפשר שחותר אותה מכאן וחיה, וחותרה מכאן ומתה (חולין, מח, ב). אלא על כרחנו שדינים אלו הם כעין גזירת הכתוב.

כיוצא בהן הדין גם בעניין הכשרת כלים, שיסודם מפי השמועה ממש רבינו, כפי שמהרי"ק השיב בתשובתו. אמנם יש להם הסבר, שבבישול או בליבון נבלע טעם איסור בכלי, אבל מידת הבליעה האיסורית, אם בכלל היתה בליעה איסורית לא משנה את הדין. וזאת מפני שקיבלנו את הדין מפי השמועה, וזהו עיקרון הלכתי, שעלינו לנהוג לפי הדינים שקיבלנו מפי השמועה ממש רבנו, ואין לזוז מהם. גם אם לפי הסברא והידע שלנו, כלים מסוימים אינם בולעים, כיוון שר' אשי קבע במסכת עבודה זרה שדין כלי זכוכית כדין כלי מתכות, אף על פי שלכאורה אינם בולעים, ואין רואים שהם בולעים.

וכאן המקום להעיר הערה עקרונית. אנו בדרך כלל אמונים על איסורים ממשיים ונחזים, אך עלינו לדעת, שיש והתורה אוסרת דברים מפני הנראות, כלומר מפני מה שנראה לעיני בשר ודם, או לפי הבנת ההמונים, שיש סרך איסור. התורה אוסרת.

וראיה לעיקרון זה מדין אחר בדברי רבנו (הלכות שבת יא, ב-ג):

רמשים שהן פריין ורביין מזכר ונקיבה או נהוויין מן העפר, כמו הפרעושין, ההורג אותן חייב כהורג בהמה וחיה. אבל רמשים שהויתן מן הגללים ומן הפירות שהבאישו וכיוצא בהן, כגון תולעים של בשר, ותולעים שבתוך הקטניות ההורגן פטור [...]. ומותר להרוג כנים, מפני שהן מן הזיעה.

כלומר, לדעת רבנו, יש שלושה סוגי יצורים לעניין איסור הריגה בשבת: היצורים המתהווים מזכר ומנקבה אסור להרוג אותם בשבת, וההורג אותם חייב; והיצורים המתהווים מן העפר או מן הגללים אסור להרג אותם, וההורג אותם פטור; והיצורים המתהווים מן הזיעה, כגון הכנים, מותר להרוג אותם בשבת.

ועל זה העיר מהרי"ק, המעריץ הגדול של רבנו, שעל אף דברי רבנו, יש לחשוש לאיסור ולא להרוג אף לא אחד מן היצורים הללו, מפני שהוא סבור שמבחינה מדעית, כולם מתהווים מזכר ומנקבה.

ואחרי בקשת המחילה ממהרי"ק, אני הקטן סבור שאפשר שגם רבנו ידע שכולם מתהווים מזכר ומנקבה, אבל לדעת רבנו, לא כל דבר נראה כן בעיני ההמון, והתורה קבעה דינים רבים כפי שהם נראים להמון, בין להקל בין להחמיר, מפני שהפה שאסר הוא הפה שהתיר. כך בטרפיות, כך בשבת וכך בהכשרת כלים.

רוצה לומר כמו שמותר להרוג כנים בשבת, לפי רבינו, כי לפי עינינו הבשריות, ולפי הבנת ההמונים, הן נוצרות מן הזיעה, ולא מזכר ונקיבה (אף שהן באמת נוצרות מזכר ונקיבה), כך יש להתיר טרפיות שמבחינה מדעית הן אמורות להיות טרפיות, ולפי הערכת חז"ל את דיני הטרפיות, ולפי מה שקיבלנו ממשוה רבינו, הן אינן טרפיות ומותרות. וכן לגבי כלים, אף שמבחינה מדעית, יש כלים שלא אמורים להיות אסורים, כי אינם בולעים, בכל זאת אנו נאסור אותם, כי התורה אסרה אותה, ולו רק מפני שהם נחזים כבולעים איסור. ומשהו מעין זה ניתן לומר שלא אסרה התורה שקצים ורמשים רק הנראים בעין בשרית ולא בעין מיקרוסקופית.

לכן יש להעיר כנגד מורי הוראה השוקלים את האפשרות לבטל את דין הכשרת כלים בכלים שהמדענים קובעים שאינם בולעים כלל, שלעניות דעתי, אין לעשות כן, כי אין לנו אלא מה שהורונו רבותינו על פי השמועה ועל מה שהורונו חכמים, מפני שיש לתורה ולחכמי ההלכה מדיניות מתי הם אוסרים ומתי הם מתירים. ואם נבוא להתיר כלים, נצטרך להתיר טרפיות שלפי המדע הן יכולות להיות, וכן כיוצא בזה.

סיכום

דין הכשרת כלים הוא ביסודו גזירת הכתוב, אף שיש בו היגיון הפלטת הטעם האסור הבלוע בדפנות הכלים, ולכן יש לחייב הכשרה גם לכלים חלקים: זכוכית ונירוסטה וכיו"ב, אף שלכאורה הם אינם בולעים, ואולי באמת אינם בולעים כלל, רק כי כך גזרה תורה, ומינה לא נוזז.